

Стереотипът в славянските езици, литератури и култури

*Сборник с доклади от
Четиринадесетите международни славистични четения
София, 26–28 април 2018 г.*

Том втори

**Литературознание. Културология.
Антропология. Фолклористика**

София • 2019
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

СТЕРЕОТИПНА ЕПСКА СИТУАЦИЈА – РАЗГОВОР ЈУНАКА С КОЊЕМ И ОРУЖЈЕМ¹

Данијела Петковић

Институт за књижевност и уметност, Београд

The paper *The Stereotype Epic Situation – a Conversation between Hero and a Horse and a Weapon* presents the stereotype epic situations in a corpus of South Slavic epic poems and Russian bylines in which a hero talks to a horse or weapon (when he plans the action, when he's in trouble, at goodbye, etc.). This paper analyzes the position of these situations in the structure of the epic "text", then their syuzhet role and their ritual basis. It also explores the belief in the magical effect of loudly spoken words, the symbolic basis of the formula, and the function of appellative genres included in the poetic epic syuzhet.

Key words: hero, horse, weapon, conversation, South Slavic epic poems, Russian bylines, appellative genres

Фолклорна поетска творевина, као непосредан израз традиционалне културе, пресликава у свој уметнички систем релације, узусе и обрасце модела света који конструише одређена друштвена заједница. Тај свет нужно почива на строгим нормама, које обухватају све видове човековог битисања, од најниже, егзистенцијалне равни и свакодневног понашања, преко обредно-обичајне праксе и система веровања, до промишљања, дефинисања и уметничког манифестовања сопственог света. Како механизам традиције почива на стереотипизацији искуства (Байбурин 1983: 5), подразумева се да су прецизна форма, образац, клише, стереотип заједнички појмови свих облика традиционалне културе, па тако и епске песме, њеног поетског одраза. Принцип естетике истоветности (Lotman 1970: 244–248), који усваја и епска песма, прожима све њене аспекте: сижејно-тематски, структурно-композициони, језичко-стилски, испољавајући се као свеобухватно начело формулативности на свим овим нивоима.

Један од таквих структурних, мотивских и лексичких шаблона јесте и типична епска ситуација разговора јунака с коњем и оружјем. Коњ који говори, плаче, разуме, слуша свог господара и помаже му, везује се за бројне индоевропске богове и хероје (в. о томе Лукић 1997: 256–259). У јужнословенској и руској епској поезији јунак се коњу обраћа као разумном, свесном бићу, често кроз једноставну молбу или наредбу куда да се упути или шта да уради, нпр. да пожури, полети, стане, сачека или клекне. Дјук Стјепанович шаље коња

¹ Овај рад је настао на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

кући, у Индију (Гильфердинг, 86), Михаило Потик моли коња да га брзо пренесе у Кијев (Рыбников II, 166), Добриња – да га врати с поља (Астахова I, 20). Кад оставља Шарца испред механе, Марко му поручује да пропусти унутра Филипа Мацарина (СНП II, 59; Милутиновић, 94) или да дочекује нападаче на Марковог брата које јунак потера напоље (Јастребов, стр. 281–284; БНТ I, 53; БНТ I, 56). Краљ Вукашин се јада коњу што не може ништа да улови (МХ I, 51; МХ II, 1). Уместо јунака, коњу се у неким песмама обраћају жене: јунакова мајка моли да помогне њеном сину (БНТ I, 58), љуба – да јунака подстакне у надметању (Миладиновци, 171), да га подсети на скривено оружје (Јастребов, стр. 272–276; БНТ I, 31), а девојка стављена на кошију – да победи у трци (СНП VII, 16; СНП VII, 17). Сви ови примери једноставне, једносмерне комуникације, сведене на кратак исказ, команду, молбу, без одговора, нису много упадљиви у епском ткиву. Више простора и значајнију улогу у заплету обраћање коњу добија када се формулише као подробно разрађивање акције коју јунак планира. Функција детаљног плана није само сижејна – гласно изговорена намера ослања се на магијско дејство речи, својеврсну заклетву, која се неминовно остварује.

Изразитија комуникација, без обзира да ли се реализује као порука и реплика или само као обраћање јунака коњу, карактеристична је за кулминацију радње, посебно зато што експлицитно одражава емотивни набој протагонисте. У одсудном тренутку, када је потребна брзина и снага да се достигне противник (Миладиновци, 104), умакне потери (БНТ II, 45), уграби девојка (СНП IIIр, 50), савлада река (СНП IIIр, 35) или брзо пређе велико растојање (БНТ III, 4), јунак обећава коњу награду, златне, сребрне и бисерне украсе, чија амбивалентна симболика² недвосмислено упућује на медијаторску улогу коња:

Чистим ћу те сребром потковати,
И са златом гриву помешати,
И међ' очи драг камен метати... (СНП IIIр, 35)

У варијантама о сукобу Марка и виле овакво обећање прати и страшна претња Шарцу да ће му извадити очи и одсећи ноге, ако не сустигне вилу (СНП II, 38; СНП IIIр, 35; СНП IIIр, 36). Љутња јунака што се коњ не да ухватити (Богишић, 49), што заостаје у трци (СНП VII, 17; Милутиновић 150), што оклева пред препреком (СНП VII, 13; СНП IIIр, 35) и потером (СНП II, 77), или нпр. Момчила војводе / Вука Купиновића јер његов крилати пратилац не може да полети (СНП II, 25; СНП VI, 6; МХ I, 52; БНТ I, 2; БНТ I, 3), исказана је понегде као благи прекор, а доминантно формулативним клетвама:

² Ненад Љубинковић у сребрним потковицама препознаје начин да се ступи у подземни свет, аналогно сребрном новцу, којим се плаћа прелаз преко граничне реке (Љубинковић 2010: 254).

„пуст ми остану“, „изјели те вуци“, „жив те Бог убио“. Иако клетва у оквиру епског стиха више функционише као покуда, јер се губи првобитна намера за наношењем зла (в. о томе Ајдачић, web 1), иако се своди на формулу (Nikolić 2010: 148) и приближава псовки (Петровић 1997: 92–93), немогуће је њено сужавање само на комуникацијску улогу и занемаривање магијске, ритуалне функције и културне контекстуализације (Сикимић 1996: 7). То потврђују примери у којима јунак проклиње коња када посрне или падне на колена (нпр. Марко – СНП VI, 19; СНП Пр, 62). Клетву формулативно прати и ударање коња, спорадично у јужнословенској, али доминантно у руској епици, највише везано за Иљу Муромца (нпр. Астахова I, 1; Астахова I, 20; Астахова I, 28; Григорьев I, 2; Григорьев I, 26; Григорьев I, 38; Гильфердинг, 74; Гильфердинг, 75). Када зачује старшан звиждук Славуја разбојника, Иљин коњ поклекне, а стари козак га тада вређа и туче свиленим бичем по ребрима:

Ах ты, волчья сыть да-й травяной мешок!
Или ты идти не хошь, или нести не мошь?
Что на корзни, собака, спотыкаешься?
Не слыхал ли посвисту соловьяго,
Не слыхал ли покрику звериного,
Не видал ли ты ударов богатырских? (Гильфердинг, 74)

Погрешно је помислити да је овде реч о претераној суровости и бездушности руског богатира. Посртање коња, гест који у традиционалном систему веровања навешћује несрећу, злу коб, санкционисано је ритуалним ударцем специјалним средством, виком³ и вређањем, који могу отерати демона из њега.⁴ О ритуалном ударању сведочи и Чајкановић (Чајкановић 1994: 315–329), а два примера из бугарске епике на сличном су трагу. У једној варијанти о ослобађању робља стара кобила, Марков помоћник, говори јунаку да је удари двоструком канцијом да би брзо стигла (БНТ I, 25), а у другој песми Шарко сугерише Марку да га добро подбоде мамузама да би из њега изашла ламија (БНТ I, 27). У свим обрадама, после удараца зло је елиминисано, коњ скаче високо, преваљује огромна растојања, а јунак лако савладава препреке или противника.

Другачији тип комуникације између коња и његовог господара остварује се померањем тежишта на одговор верног јунаковог пратиоца. Коњ у улози саветника добија већи сижејни простор, нарочито у кулминационом делу и расплету радње, при чему сведена, углавном једносмерна ситуациона формула разговора, описана у претходним примерима, уступа место дужим, потпуним дијалошким блоковима, што је карактеристично нарочито за бугарске и

³ Јак звук, бука, маркира границу профаног и светог (Lič: 95), оностраног и ононостраног света тишине.

⁴ У басмама се демонска бића која поседну човека терају претњом (Раденковић 1982: 15).

македонске варијанте. Најчешће коњ саветује јунака како да га јаше, чиме да га оседла, поткује, заузда, како да га храни и поји да би стигао брзо и далеко (Богишић 85; МХ II, 44; Миладиновци, 163; БНТ I, 12; БНТ I, 16; БНТ I, 25; БНТ I, 75; БНТ I, 88; Яastreбов, стр. 299–305). Познате су биљине о Ивану, трговачком сину, и његовом косматом сивушку-бурушку, који му помогне да добије опкладу и победи у утркивању (Кирша Данилов, стр. 242–244; Киреевский III, стр. 1–3; Григорьев I, 126; Григорьев I, 165; Тихонравов–Миллер, 55). Коњ који упућује јунака како да савлада препреке (Киреевский III, стр. 41–51; Миладиновци 145), реку (Гильфердинг, 86; БНТ I, 40), троглаву змију, ламију (Миладиновци 145; БНТ I, 6; БНТ I, 27) и активно помаже у борби близак је коњу у басми који гази нечисту силу (Раденковић 1996: 137–138), а још више чудесном помоћнику из света бајки, водичу кроз процес иницијације, посебно када помоћ укључује и његове видовњачке способности. Дар препознавања противника и његових намера, антиципирање сусрета, право тумачење скривених збивања, предосећај несреће⁵ или јунакове смрти поседују не само Иљин коњ и Марков Шарац, него и коњ Добриње Никитича, Михаила Потика, војводе Момчила, Секуле, Вилипа Мацарина и многих других јунака (Марков, 62; Рыбников II, 166; ЕР, 216; МХ I, 74; Миладиновци, 134; БНТ I, 2; БНТ I, 3; БНТ I, 8; БНТ I, 38; БНТ III, 12; Яastreбов, стр. 281–284).

Фреквентан мотив слуђења блиске смрти у јужнословенској епској поезији и руским биљинама углавном није развијан у правцу опраштања јунака с коњем. Доминантни су сижеи о предсмртном завету, а они углавном искључују директно обраћање јунака својим атрибутима. Рудименти опраштања налазе се у Марковом кратком ламенту кроз питање Шарцу, „срцу из нидарја“, коме ће припасти после његове смрти (МХ VIII, 17), у нежним речима с којима Иван Чарнојевић даје тананог жерава у замену за брата (СНП II, 90), или у вајкању Чола капетана што се растаје од дора, „соколовог крила“ (СНП VII, 5). Препознатљиви тон тужбалица накратко је заталасао епски стих. Пријездино опраштање од коња комбинује тужбалицу и клетву: „Јао ждрале, моје добро драго! / Та нека те Турски цар не јаше!“ (СНП II, 84), док се бугарска варијанта о паду Сталаћа враћа клетви, жанру који се добро прилагођава епској атмосфери јуначког пркоса. Тодор посече коња говорећи му:

Ай да коњо, псета те изели,
немой турци, коњо, да те яаа
и със тебе земи да превзимаа,
и юнаци със тебе да губаа! (БНТ III, 20)

Клишетирани разговор јунака с оружјем мање је заступљена и мање варијантно разуђена епска ситуација у односу на разговор с коњем. Тачније би

⁵ О коњу у епској поезији који прориче несрећу в. Крстић 1939: 245–251.

било рећи – обраћање оружју, јер за разлику од коња, који господару одговара покретима, плакањем, срџбом, њиштањем, вриском или људским гласом, разумевајући понегде и страни језик, оружје се може огласити само звецкањем и поигравањем. Природно, једносмерност говорног чина условила је и ограничавање комуникације на формулативни екскламативни исказ јунака. Обраћање оружју аналогно је разговору с коњем на разним структурним новоима, али док њега карактерише извештај изоморфизам и уравнотежена заступљеност сличних мотива у словенском епском свету, дотле се комуникација с оружјем просторно и временски спецификује. Тако је порука стрели честа формула руских биљина, непозната јужнословенским епским песмама, у којима се пак јунак обраћа сабљи, а у млађем слоју певања – пушци. Док натеже лук, Иља Муромец говори каљеној стрелици куда да лети, где тачно да падне и како да погоди противника:

Полети, моя каленая стрѣла,
Выше лѣсу, выше лѣсу по поднебесью,
Не пади, моя каленая стрѣла,
Не на воду, не на землю,
А пади, моя каленая стрѣла,
Въ турецкой градъ, въ зеленъ садъ,
Въ зеленой садъ, во бѣль шатеръ,
Во бѣль шатеръ, за золотъ столъ,
За золотъ столъ, на ременчатъ стулъ,
Самому Салтану в бѣлу грудь,
Распори ему турецкую грудь,
Ращиби ему ретиво сердце! (Тихонравов–Миллер, 16)

На исти начин ће и Добриња савладати витез-девојку (Марков, 62), а Васка-пијаница Кудреванка цара (Григорьев I, 105). Порука стрели, прецизно ритмично описивање њене задате путање, подсећа на императиве којима се у басмама⁶ невидљива сила призива или одгони, упућивањем из једне сфере у другу, преко јаких места и граница. Наредба је изговорена гласно, њоме се постепено гради формулативни семантички низ, а завршава се екскламацијом, слично пракси бајања у којој се почетни шапат окончава повиком, претњом (в. о томе Раденковић 1982: 7). Апострофирање оживљава стрелу, она постаје моћна сила, незауштавајућа стихија, а лексика и ритам басми осигуравају неумитност поготка.

Оно што је богатирима стрела, јунацима јужнословенских епских песама представљају сабља и пушка. Обраћање сабљи варира неколико формула,

⁶ На сличност лирске формуле о летењу стреле и текста басме указала је З. И. Власова (Власова 1972: 197–198).

препознатљивих из ситуација о разговору с коњем, од молби „сестрици“, „по-сестрими“, „узданици“, „десној руци“, „своме селу“, како је све јунак назива, да му буде од помоћи (СНП Пр, 57; БНТ II, 90), преко саопштавања плана који намерава да оствари (нпр. коме све сабља треба да одсече главу – СНП IX, 26), до клетве којом јунак исказује срибу кад посустаје у мегдану (Милутиновић, 167) или дирљивог и пркосног опраштања док намерно уништава своја добра:

Навалија, моја десна руко!

Та нека те Турски цар не паше! (СНП II, 84)

У свим овим примерима гласно изговарање рачуна на магијско дејство речи. Особена клишетирана ситуација комуникације са сабљом персонификује је до нивоа световног бића које се повремено мора напојити крвљу кад то затражи (СНП VI, 19). Нпр.:

О сабљице, моја узданице,

Што ми тако позвекујеш често,

Али ти је за невољу љуту?

Ево има три године дана,

Од кад сам те с мајстора донио,

Нијесам те крвце напојио... (СНП VI, 35)

Исто тако, крв мора бити принесена на жртву новој сабљи, „новајлији“ (СНП Пр, 39), да би се, по принципу контактне магије, увела у употребу и оспособила за делање. Када јунак гласно изговори обећање да ће је наградити крвљу (МХ II, 77) или нечијом главом: „Сабљо моја, руса глава твоја!“ (МХ I, 53; МХ II, 69), његове речи функционишу као додатна заклетва, противник их прихвата као неминовност, па неретко пристаје на све захтеве, без отпора.

Сабљи је у млађем слоју епике придодата или ју је заменила – пушка. Клишетиране ситуације у којима је јунак апострофира остале су исте. Питање да ли се у њу може поуздати или молба пушци да не изда, допуњава понегде захтев да погоди одређеног противника (МХ VIII, 8; МХ VIII, 16). Сижејна и семантичка блискост са формулом коју руски богатири изговарају док одапињу стрелу постоји, али је у јужнословенској епици формула сведена на кратко прецизно упутство. О магијској употреби речи сведочи и ритуализовани поступак који их прати – љубљење пушке (СНП IIIр, 7; СНП IIIр, 9). Целива се оно што је у људској представи издигнуто на ранг светог, део те светости тако прелази на човека, а сам чин означава присегу, заклетву (Байбурин, Топорков 1990: 59). Она пак у јуначком свету значи испуњење по цену живота. Награда коју јунак обећава лаком цефердару, дугој граналији или шарки за погодак кореспондира с наградом коњу за успешну акцију – то су обавезно златни и сребрни окови и украси (СНП IV, 46; СНП IIIр, 7; СНП IIIр,

9; СНП IIIр, 19; Милутиновић, 86; МХ I, 48; МХ VIII, 8; МХ VIII, 16). Оваква комбинација спаја симболику сунца и месеца, неба и земље (в. о томе Толстој, Раденковић 2001: 204–205; Gerbran, Ševalije 2004: 869–870). Било да су апотропејско средство или слика богатства, сребрни и златни окови потврђени су и реалијама – Т. Ђорђевић сведочи о пракси украшавања пушака племенитим металима и драгим камењем, која се задржала и у првој половини XX века на простору Црне Горе и Албаније (Ђорђевић 1936: 45). Приврженост пушци очитована је благонаклоним ставом јунака. И када се од ње опрашта (СНП IX, 32) и када највише стрепи због неизвесности хица, пушку никад не куди, већ обрће познату клетву, заправо, благосиља⁷: „Пушко моја, не остала пуста!“ (СНП IV, 46; МХ IX, 5).

Разговор са осталим типовима оружја веома је редак, па се и не уобличава у формулативни исказ. Спорадично се јунак обраћа ножу, који се може сматрати еквивалентом сабље (СНП IX, 32), копљу (МХ II, 68) или топузу (Марков, 4; МХ II, 7). Познато завештање Марка Краљевића: „Кад мој топуз из мора изиш’о, / онда ’ваки ђетић постануо!“ (СНП II, 74), заправо и није обраћање оружју, иако га народни певач тако најављује.

Пресек стереотипних епских ситуација разговора јунака с коњем и оружјем показао је велику сужејно-композициону, мотивску и лексичку подударност између бројних примера руске и јужнословенске епике, али је с друге стране открио и специфичне формуле, које се групишу према епским ареама и епохама. Испоставило се да разговор јунака са својим „добрима“ или само њихово апострофирање није тек поступак епске ретардације, драмско дијалогизирање епске приче или стилско средство за наглашавање јунаковог емотивног става, већ има важну сужејну улогу, у којој се активира магијско дејство изговорених речи. Епска песма преузима формуле апелативних жанрова – басми, завета, благослова, клетви, покуда и тужбалица, прилагођава их својим узусима, а жанровско преплитање потврђује суштинско начело фолклора – његову синкретичност.

Литература

Ајдачић, web 1: Ајдачић, Д. *О клетви у усменој књижевности*.

<https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva_c.html>, 21.4.2018.

Ајдачић, web 2: Ајдачић, Д. *Прилог проучавању благослова у усменој књижевности*.

<https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-blagoslov_c.html>, 21.4.2018.

Байбурун 1983: Байбурун, А. К. *Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов*. СПб.: Наука, 1983.

Байбурун, Топорков 1990: Байбурун А., Топорков А. *У истоков этикета*. Ленинград: Наука, 1990.

⁷ О лажним клетвама – благословима, в. Ајдачић, web 2.

- Власова 1972:** Власова, З. И. К изучению поэтики устных заговоров. – В: *Русский фольклор* XIII, 1972, 194–201.
- Gerbran, Ševalije 2004:** Gerbran, A. Ševalije, Ž. *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stylos: Kiša, 2004.
- Ђорђевић 1936:** Ђорђевић, Т. Белешке из наше народне поезије III. – У: *Прилози проучавању народне поезије* III, 1936, 43–50.
- Крстић 1939:** Крстић, Б. Коњ као пророчка животиња наших народних песама. – У: *Прилози проучавању народне поезије* VI, 1939, 245–251.
- Lič 2002:** Lič, E. *Kultura i komunikacija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2002.
- Lotman 1970:** Lotman, J. M. *Predavanja iz strukturalne poetike*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1970.
- Лукић 1997:** Лукић, М. Коњи у усменом народном стваралаштву о Марку Краљевићу. – У: *Расковник* XXIII 87–90, 255–285.
- Љубинковић 2010:** Љубинковић, Н. *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*. Београд: ИКУМ, 2010.
- Nikolić 2010:** Nikolić, D. Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici. – У: *Narodna umjetnost* 47/2, 2010, 147–162.
- Петровић 1997:** Петровић, Т. Природа клетве и њене комуникацијске функције у српском језику. – У: *Српски језик* II 1–2, 1997, 87–95.
- Раденковић 1982:** Раденковић, Љ. *Народне басме и бајања*. Ниш: Приштина: Крагујевац, 1982.
- Раденковић 1996:** Раденковић, Љ. *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета, 1996.
- Сикимић 1996:** Сикимић, Б. *Етимологија и мале фолклорне форме*. Београд: Инст. за срп. језик, 1996.
- Толстој, Раденковић 2001:** Толстој, С., Раденковић, Љ. *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Београд: ZEPTEER BOOK WORLD, 2001.
- Чајкановић 1994:** Чајкановић, В. *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М., 1994.

Извори

- Астахова I:** Астахова, А. М. *Былины Севера. Т. I: Мезень и Печора*. Москва, Ленинград: АН СССР, 1938.
- БНТ I:** Бурин, И. *Българско народно творчество в дванадесет тома. Т. I. Юнашки песни*. Варна: LiterNet, 2005.
- БНТ II:** Осинин, Д. *Българско народно творчество в дванадесет тома. Т. II. Хайдушки песни*. Варна: LiterNet, 2006.
- БНТ III:** Вакарелски, Х. *Българско народно творчество в дванадесет тома. Т. III. Исторически песни*. Варна: LiterNet, 2006.
- Богишић:** Богишић, В. *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*. Београд: Гласник Српског ученог друштва, 1878.
- Гильфердинг:** Гильфердинг, А. Ф. *Онежские былины*. Москва, Ленинград: АН СССР, 1949–1951.
- Григорьев I:** Григорьев, А. Д. *Архангельские былины и исторические песни*. Санкт Петербург: Тропа Троянова, 2002.

- ЕР:** Геземан, Г. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народных песама*. Сремски Карловци, 1925.
- Киреевский III:** Киреевский, П. В. *Песни III*. Москва: Общество любителей российской словесности, 1878.
- Кирша Данилов:** Кирша Данилов. *Древние Российские стихотворения*. Москва: Наука, 1977.
- Марков:** Марков, А. *Беломорские былины*. Москва: А. А. Левенсон, 1901.
- Миладиновци:** Миладиновци, Д. и К. *Български народни песни*. Загребъ: книгопечатница-та на А. Якича, 1861.
- Милутиновић:** Милутиновић, С. С. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Никшић: НИП „Универзитетска рјеч“, 1990.
- МХ I:** Božić I., Bosanac, S. *Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme. I/1. Knjiga prva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1890.
- МХ II:** Bosanac, S. *Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme. I/2. Knjiga druga*. Zagreb: Matica hrvatska, 1897.
- МХ VIII:** Andrić, N. *Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme (uskočke i hajdučke pjesme). I/5. Knjiga osma*. Zagreb: Matica hrvatska, 1939.
- Рыбников II:** Рыбников, П. Н. *Песни II*. Москва: Сотрудник школ, 1910.
- СНП II:** Карацић, В. С. *Српске народне пјесме. Књ. II*. Сабрана дела. Књ. 5. Београд: Просвета, 1988.
- СНП IV:** Карацић, В. С. *Српске народне пјесме. Књ. IV*. Сабрана дела. Књ. 7. Београд: Просвета, 1986.
- СНП VI:** Карацић, В. С. *Српске народне пјесме. Књ. VI*. Београд: Државна штампарија, 1935.
- СНП VII:** Карацић, В. С. *Српске народне пјесме. Књ. VII*. Београд: Државна штампарија, 1935.
- СНП IX:** Карацић, В. С. *Српске народне пјесме. Књ. IX*. Београд: Државна штампарија, 1936.
- СНП Пр:** Младеновић, Ж, Недић, В. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карацића. Књ. II*. Београд: САНУ, 1974.
- СНП Шр:** Младеновић, Ж, Недић, В. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карацића. Књ. III*. Београд: САНУ, 1974.
- Тихонравов–Миллер:** Тихонравов Н. С., Миллер В. Ф. *Русские былины старой и новой записи*. Москва: 1894.
- Яastreбов:** Яastreбов, И. С. *Обичаи и песни турецкихъ Сербовъ*. С. Петербургъ: 1886.